

Itä ja länsi suomalaisissa kunniamerkeissä

Kunniamerkit, vallankaan eurooppalaiseen kulttuuriin kuuluvat, eivät ole olleet kansatieteellisen tutkimuksen kohteena. Yksi poikkeus on: ruotsalainen kansatieteilijä Anna-Maja Nylén on käsitellyt niitä teoksessaan »Varför klär vi oss».¹ Kunniamerkkien tutkimus on pääasiallisesti liittynyt heraldiikan, mitalien ja rahojen tutkimuksen yhteyteen, mistä mm. yhteiset julkaisusarjat ovat osoituksena. Myös kansainvälinen ritarikuntia tutkiva ns. Edinburghin komissio on nimenomaan heraldikkojen ja sukututkijoiden perustama.² Kunniamerkkejä koskevat julkaisut ovat paljolti valtioittaisia kunniamerkkiluetteloita ja historiikkeja. Muutaman kerran kunniamerkki-instituutio on kiinnittänyt myös sosiologien huomiota.³ Eurooppalaisen kulttuurin ulkopuolisista palkitsemisjärjestelmistä parhaiten tunnettu lienee dakotaintiaanien »kunniamerkkilaitos» sen eurooppalaistyypisiksi muotoutuneitten piirteittensä ansiosta.⁴

Siihen, että kansatieteilijät eivät ole käsitelleet kunniamerkkejä juuri lainkaan, on luonnollinen syynsä. Kansatieteen tutkimuskohteena pidettiin 1960-luvulle saakka ensisijaisesti maaseutuväestön vanhaa elämänmuotoa. Siihen kunniamerkit eivät kuuluneet. Yhtä etäisiltä ne varmaan ovat tuntuneet myöhemmistä työväenkulttuurin tutkijoistakin. Vasta kun kansatieteen tutkimuskohteiksi ovat käytännössäkin tulleet kaikki yhteiskuntaryhmät ylimpiä myöten, pidäkkeet ovat poistuneet siltä, ettei kunniamerkkien tutkimusta kohderyhmän elitistisyyden takia voisi pitää tieteenalaan kuuluvana.

Kunniamerkkien kansatieteellistä tutkimusta voi perustella myös toisesta näkökulmasta; ahtaankin kunniamerkki-käsitteen⁵ piiriin kuuluvat merkit ja mitalit ovat erityisesti viime sotien aikana ja jälkeen yleistyneet kaikissa kansankerroksissa niin, että niitä voi pitää kaikkien kriteerien⁶ mukaan »kansanomaisina». Monella veteraani-ikäisellä suomalaisella miehellä ja monasti naisellakin on kokonainen rivi kunniamerkkejä, jaettiinhan esim. jatkosodan aikana yksin Vapaudenristin ritarikunnan kunniamerkkejä n. 650 000 kappaletta.⁷

¹ Anna-Maja Nylén, *Varför klär vi oss*, Västerås 1962, s. 82–84.

² Juha E. Tetri, *Kunniamerkkikirja*, Helsinki 1994, s. 183.

³ Esim. Gunnar Boalt, *Att välja och värdera*, Stockholm 1968, s. 66–84; Gunnar Boalt et al., *The European Orders of Chivalry*, Stockholm 1971.

⁴ Suomalaisista tutkijoista asiaa on käsitellyt Pentti Virrankoski, *Yhdysvaltain ja Kanadan intiaanit*, Helsinki 1994, s. 186–188.

⁵ Viimeisimmistä käsitteenmäärittelyistä ks. esim. Christer Karnila, *Kunniamerkit*, Porvoo 1994, s. 22–23.

⁶ Esim. Ilmar Talve, *Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514* (3. uud. ja täyd. p.), Helsinki 1990, s. 5. Tästä näkökulmasta ketjut, rintatähdet ja erikoiskunniamerkit yms. näyttävät marginaalisina olkoonkin, että ne heraldiselta kannalta ovat tärkeitä. Niitä ei tässä artikkelissa varsinaisesti käsitellä.

⁷ Tetri 1994, s. 46–47.

Kansatieteilijä voi lähestyä kunniamerkkejä tietysti monelta kannalta. Läheisimmin niiden tutkimus niveltynee kuitenkin laajaan pukututkimuksen alaan, johon Nylénkin merkit liitti, ja sen piirissä nimenomaisesti korujen tutkimukseen.⁸ »Miesten varsinaiset korut ovat kuitenkin kunniamerkit –», toteaa käytösopaskin.⁹ Nimenomaan pienoiskunniamerkit rinnastetaan kansainvälisessä käytännössä koruihin.¹⁰ Ulkonaisista ja osin valmistusteknisistä yhtäläisyyksistä huolimatta ero korujen ja kunniamerkkien funktiossa on kuitenkin selvä: vaikka korutkin voivat välittää hierarkkisia viestejä, tämä on kunniamerkkien ensisijainen tarkoitus. Anna-Maja Nylén ilmaisee asian seuraavasti: »Mannen bär smycken för att ge ett synligt uttryck för sin sociala ställning och sin prestanda – det estetiska värdet kommer först i andra hand.»¹¹ Naisten korujen osalta asia lienee täsmälleen päinvastoin. Kuluvalle vuosisadalalle saakka kunniamerkit liittyivät lähes yksinomaan miesten hierarkioiden täyttämään maailmaan, ja vaikka kunniamerkit ovat nykyään yleistyneet naisillakin, kuului vuonna 1994 suomalaisten ritarikuntien hallituksiin vain yksi nainen.¹² »Asema ja nokkimisjärjestys – ovat miehen pakkomielle», ovat eräät biologit kärjistäen todenneet.¹³

Jäljempänä kunniamerkkejä tarkasteltaessa niiden asema osana pukeutumista on taustalla, mutta painopiste on muussa, kansatieteen kannalta jo U.T. Sireliuksen päivistä alkaen keskeisessä kysymyksessä, nimittäin kysymyksessä idän ja lännen kohtaamisesta Suomessa.¹⁴ Kunniamerkit eivät tosin ole aluesidonnainen ilmiö siinä mielessä kuin monet klassiseen kulttuurialueproblematiikkaan¹⁵ liittyvät piirteet, vaan kysymys on siitä, että myös urbaanin kansankulttuurin piirissä on erotettavissa niin idästä kuin lännestä tulevia vaikutteita, vaikka ne eivät ilmenekään aluetasolla. Kunniamerkkejä ajatellen kohtaamisproblematiikka näyttäisi jo aikaisempien tutkimusten perusteella liittyvän nimenomaan kahden vanhimman suomalaisen ritarikunnan, Vapaudenristin (perustettu 4.3.1918) ja Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan (perustettu 28.1.1919), merkkeihin.

Kunniamerkkilaitos ylipäänsä on länsieurooppalainen, haettakoonpa sen juuria siten keskiaikaisista ritarikunnista tai Ranskan vallankumouksen jälkeisestä kunniamerkkien porvarillistumisen ajasta. Kunniamerkkien »itäisyyttä» Suomen näkökulmasta edustaa käytännössä Venäjällä tapahtunut erikoiskehitys ja siellä säilynyt, läntisestä Euroopasta hävinnyt perinne. Suomalaisiin kunniamerkkeihin saatuja vaikutteita haettaessa kysymys on nimenomaan siitä, missä määrin näitä venäläisiä piirteitä yleiseurooppalaisten lisäksi on meille omaksuttu. Suomalaisissa kunniamerkeissä on myös periaatteessa ainutkertaisia kansallisia erityispiirteitä, mutta ilmiö sinänsä ei ole kansallinen; lähes kaikki valtiot ovat pyrkineet sijoittamaan kunniamerkkeihinsä omia tunnuksiaan, värejään jne. – Suomalaisen ritarikuntien perustamisvaiheet on aiem-

⁸ Kansatieteellisestä korututkimuksesta ks. esim. *Ildikó Lehtinen*, *Tscheremissischer Schmuck*. *Travaux ethnographiques de la Société Finno-Ougrienne* 14, Helsinki 1994, s. 15–18.

⁹ *Tuomi Elmgren-Heinonen*, *Käytöksen kultainen kirja* (4. p.), Porvoo 1957, 478.

¹⁰ *Tetri* 1994, s. 118.

¹¹ *Nylén* 1962, s. 83.

¹² Suomen valtiokalenteri 1995, Vantaa 1995, s. 132.

¹³ *Anne Moir & David Jessel*, *Se suuri ero*, Helsinki 1991, s. 174.

¹⁴ Sireliuksen virkaanastujaisesityksen otsikko oli »Länsi ja itä Suomen kansanomaisessa kulttuurissa». Ks. *Juhani U.E. Lehtonen*, U.T. Sirelius ja kansatiede. *Kansatieteellinen Arkisto* 23, Helsinki 1972, s. 260–261.

¹⁵ Ks. Esim. *Ilmar Talve*, *Suomen kulttuurirajoista ja -alueista*. – *Suomalainen Tiedeakatemia*. *Esitelmät ja pöytäkirjat* 1971, Helsinki 1972, s. 186–187.

missä tutkimuksissa¹⁶ tarkoin selvitetty, ja niissä on viitattu myös joihinkin esikuviiin, mutta kokoavasti ei eri lähtökohdista tai edes Venäjältä saatuja vaikutteita ole tarkasteltu. Merkkien antamiseen ja kantamiseen liittyviin seikkoihin ei tässä yhteydessä varsinaisesti puututa.

Sosiologi Gunnart Boalt on kunniamerkkijärjestelmiä tutkiessaan lähtenyt siitä, että valtioiden täytyy kompensoida kansalaisilta tai kansalaisryhmiltä vaadittuja uhrauksia. Kompensaatiolla Boalt ei tarkoita täysimääräistä vaan osittaista korvausta tai pelkästään kiitollisuuden osoitusta, symbolista korvausta.¹⁷ Boalt esittää hypoteesin, jonka mukaan valtioitten täytyisi sotien aikana perustaa uusia ritarikuntia ennen muuta sotilaille ja sairaanhoitoa varten mutta myös siviileille siksi, että sodat vaativat kansalaisilta poikkeuksellisia ponnistuksia. Hypoteesi osoittautuu ainakin ensimmäisen maailmansodan osalta oikeaksi: sotaan osallistuneet valtiot perustivat runsaasti ritarikuntia mutta puolueettomat eivät ainoatakaan.¹⁸ Suomi käyttäytyi täysin hypoteesin mukaisesti.

»Sotalaitos tarvitsee univormuja, tunnuksia ja urhoollisuusmitaleja ynnä muita kunniamerkkejä voidakseen palkita ja kannustaa. Mannerheimilla oli tästä paljon kokemuksia siltä ajalta, jolloin hän oli palvellut keisarikunnassa», Stig Jägerskiöld toteaa¹⁹ liittäessään Mannerheimin kokemuksiin suomalaisten kunniamerkkien perustamisvaiheeseen sekä viitatessaan ajankohdan tarpeisiin. Muodollisesti toki kunniamerkit perusti senaatti, mutta todellisuudessa se toimi vain kumileimasimena ellei ollut tätäkin toimivaltaansa delegoinut.²⁰ Mannerheim oli kiistatta kunniamerkkien isä – hänen rinnallaan merkkien luoja mainitaan yleensä Akseli Gallen-Kallela. Tasavertaisia suunnittelukumppaneita he eivät silti olleet: Mannerheim itse paitsi päätti keskeisistä suuntaviivoista kuten ristityypistä ja luokituksesta myös puuttui kernaasti – tapansa mukaan – yksityiskohtiin. Gallen-Kallelan tehtävänä oli ideoida, tehdä ehdotuksia Mannerheimille tai antaa hahmo Mannerheimin omille ideoille. Ratkaisuvaltaa hänellä ei ollut. Vastaavalla tavalla mutta hiukan laajemmalla pohjalla suunniteltiin myös keväällä 1918 sotilaspukuja. »Viimeisen sanan sanoi ylipäällikkö itse», Stig Roudasmaa toteaa.²¹

Vapaudenristin suunnitteluprosessiin vaikutti Mannerheimin ja Gallen-Kallelan lisäksi kolmaskin henkilö, jonka osuudesta on tosin vain vähän suoranaisia tietoja ja johon tästä syystä on aiemmin vain satunnaisesti viitattu mutta jonka panoksen voi päätellä olleen varsin merkittävä. Kysymyksessä oli Mannerheimin sisarpuolen Margueriten puoliso Michael Gripenberg.

Königstedtin kartanon omistaja ja liikemies Michael Gripenberg kuului ainakin lankoussuhteen syntymisen jälkeen vuonna 1908 aina 1920-luvulle saakka Mannerheimin läheisimpiin ystäviin.²² Gripenbergin asema Mannerheimin lähipiirissä koros-

¹⁶ E.F. Wrede, *Finlands utmärkelsetecken*, Helsingfors 1946; Tom Bergroth, *De finska ordnarnas heraldiska utformning*. – *Heraldica Fennica*, Espoo 1978, Anette Forsén, *Gallen-Kallela ja Mannerheim – Univormuja ja kunniamerkkejä*. – *Tutkimusmatkailijat, ystävät, vaikuttajat*. Gallen-Kallela & Mannerheim, [Helsinki 1992].

¹⁷ Boalt 1968, s. 66.

¹⁸ Boalt 1968, s. 69–70.

¹⁹ Stig Jägerskiöld, *Mannerheim 1918*, Helsinki 1967, s. 122.

²⁰ Ks. Bergroth 1978, s. 34.

²¹ Stig Roudasmaa, *Sotilasvirikapuvut vuonna 1918*. – *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 5, Helsinki 1986, s. 53.

²² Tyypillistä Mannerheimin pidättyvyydelle henkilökohtaisia asioita käsiteltäessä on, että hän muistelmissaan vain muutamassa kohdassa lyhyesti ja ohimennen viittaa lankoonsa. G. Mannerheim, *Muistelmat I* (2. p.), Helsinki 1953, s. 221, 236, 368.

tuu vielä sen ansiosta, että Mannerheim päästi tähän piiriin vain todella harvoja henkilöitä. Niinpä usein on arveltu, että Mannerheimin viime sotien aikainen luottomies Rudolf Walden olisi kuulunut tämän lähimpiin ystäviin, mutta välimatkaa silti oli: »Kuinka Rudolf olisi voinut soittaa Mannerheimille!» oli Anni Walden lausahtanut ystävyyttä hyvinkin läheisenä pitäneelle ja siksi puolison kommentista yllättyneelle Eino E. Suolahdelle.²³

Michael Gripenbergin osalta tietoja on monenlaisesta henkilötason kanssakäymisestä ja yhdessäolosta. Erityisesti Stig Jägerskiöldin Mannerheim-elämäkerran toinen ja kolmas nide sisältävät useita ohimennen mainittuja mutta silti vakuuttavia todistuksia tästä.²⁴ Mannerheim asettui Helsinkiin tultuaan 1918 asumaan lankonsa luo, mistä Sophy-tytär oli aiemmin saanut hoivapaikan. Mannerheim matkusteli lankonsa kanssa, hoiteli yhteisiä liiketoimia ja käytti samanmerkkistä hiusvettä kuin tämä.²⁵ Gripenberg saattoi kertoa Mannerheimille tämän tyttären haaveista ja suunnitelmista mutta myös tarkkaan havainnoida Mannerheimin mielialojen vaihteluita – ja varoittaa muita kenraalin huonotuulisuudesta.²⁶ Ennen muuta Mannerheim kuunteli Gripenbergin mielipiteitä: kun Mannerheim syksyllä 1918 halusi lankonsa matkakumppanikseen Englannin-matkalleen, luonnehti englantilainen diplomaatti Clive tätä raportissaan Mannerheimin neuvonantajaksi.²⁷

Vapaussodan ajaksi Mannerheim kutsui Gripenbergin muodollisesti päämajan poliittisen osaston päälliköksi, käytännössä luotetuksi apulaisekseen mitä moninaisimpien asioiden hoidossa. Yksi hoidettava asia oli kunniamerkkien suunnittelu, joka käynnistyi jo helmikuun alussa 1918. Mannerheim kirjoitti tällöin asehankintoja varten Tukholmaan matkustaneelle Gripenbergille kehottaen tätä mm. tilaamaan »punakeltaista kunniamerkinauhaa, pohja yksivärinen, raita joko toisessa tai molemmissa reunoissa tai englantilaiseen tapaan keskellä taikka tasaisen raitaista nauhaa, tarvitaan suuret määrät jo nyt.»²⁸ Gripenberg sai siis erittäin vapaat kädet harkita, millaisessa nauhassa kunnostautuneet hallituksen joukkojen sotilaat tulisivat urhoollisuusmitaliansa kantamaan: ainoa reunaehto oli, että värien oli oltava Suomen heraldiset värit. Tuloksena oli 2. luokan Vapaudenmitalin nauha.

Myös kunniamerkkien suunnittelusta päämajassa on Gripenbergiltä saatua tietoa. Gripenberg kertoi E.F. Wredelle, että aiheesta oli keskusteltu päämajassa: »Då frågan om en inhemsk krigsorden diskuterades i högkvarteret –.»²⁹ Tieto on epämääräisyydessään mielenkiintoinen: ketkä keskustelivat ja kenen kanssa. Ainakin on vaikea kuvitella, että Mannerheim olisi niin hienovaraisesta asiasta kuin kunniamerkeistä käynyt laajoja keskusteluja alaiensa kanssa – sellainen ei kuulunut kaikenlaista »demokraattista» johtajuutta kaihtaneen Mannerheimin tapoihin. Uskottavampaa on, että Gripenberg tarkoittaakin omia keskustelujaan Mannerheimin kanssa. Päämajan upseerit ovat mitä luultavimmin myös harrastaneet merkkejä koskevaa kannunvalantaa, ja Mannerheim on ollut varmaan tästä tietoinen. Ehkäpä Gripenberg on välittänyt upseerien mielipiteitä Mannerheimille.

²³ Eino E. Suolahti, *Esseitä*, Porvoo 1981, s. 215.

²⁴ Stig Jägerskiöld, *Gustav Mannerheim 1906–1917*, Helsinki 1965; *Jägerskiöld* 1967.

²⁵ *Jägerskiöld* 1965, s. 282.

²⁶ Stig Jägerskiöld, *Valtionhoitaja Mannerheim*, Helsinki 1969, s. 9.

²⁷ *Jägerskiöld* 1967, s. 362.

²⁸ *Jägerskiöld* 1967, s. 123.

²⁹ *Wrede* 1946, s. 89–90.

Gripenbergin asemasta kertoo edelleen se, että hän toimi merkkejä Vaasassa suunnitelleen Gallen-Kallelan ja Mannerheimin välikätenä³⁰ – ja oletettavasti käytti myös samantapaisia valtuuksia kuin nauhoja tilatessaankin. Kun Gallen-Kallela myöhemmin matkusti Tukholmaan ja Berliiniin merkkejä tilaamaan, oli Gripenberg jälleen se henkilö, jonka kautta sähköet Gallen-Kallelan, Mannerheimin ja senaatin välillä kulkiivat.³¹ Myös valkokaartin kokardien suunnittelun ja hankinnan Mannerheim jätti Gripenbergille.³²

Mannerheim tiesi kunniamerkeistä kaiken tietämisen arvoisen. Hän oli niistä kiinnostunut ja piti niitä tärkeinä. Venäläisten kunniamerkkien maailma oli hänelle tietysti tutuin, mutta hänelle oli myönnetty myös useita ulkomaisia kunniamerkkejä,³³ ja hänellä oli epäilemättä selvä käsitys eri valtioiden kunniamerkeistä yleensäkin aina englantilaisten nauhojen raitoja myöten. Michael Gripenbergiä ei ennen vapaussotaa ollut dekoroitu,³⁴ mutta hänkin oli kasvanut venäläisen kunniamerkkikulttuurin piirissä, kulttuurin, joka ei kenellekään yhteiskunnan ylimmissä piireissä liikkuvalla ollut yhdentekevää. »Tämän päivän maailmassa on vaikea ymmärtää sitä arvovaltaa, joka oli seurauksena keisarillisen korkealuokkaisen ritarikuntamerkin myöntämisestä tsaarivallan Venäjällä», on Christer Karnila todennut.³⁵ Michael Gripenbergin isä Klas Alexis Konstantin Gripenberg oli vankeinhoitohallituksen ylitirehtööri ja siis virkamieskunnan kermää. Hänelle oli jo 1800-luvun puolella eli Michaelin arvatenkin vielä asuessa lapsuudenkodissaan myönnetty parin ulkomaisen kunniamerkin lisäksi sarja venäläisiä: P. Vladimirin 3. ja 4. luokka sekä P. Annan ja P. Stanislauksen 2. luokka.³⁶ Michael oli varttunut elinympäristössä, jossa kunniamerkit tiedettiin ja tunnettiin ja jossa niitä arvostettiin.

Jos ajatellaan, että myös päämajan upseereilla on ollut jonkinlaista vaikutusta kunniamerkkiasioissa, on kysymys varmaan ollut kunniamerkkikulttuurin venäläisten ulottuvuuksien painottumisesta. Päämajan kotimaisten upseereitten valtaosa oli Haminan kadettikoulun kasvatteja, ja koulu oli juurruttanut heihin sellaisen annoksen venäläistä patriotismia tapoineen ja symboleineen, että sitä ei sortovuosien venäläisvastaisuus voinut pyyhkiä kokonaan pois. Jotkut upseerit – Paul v. Gerich hyvänä esimerkinä – olivat ehtineet saada useita korkeita venäläisiä kunniamerkkejä.³⁷ Päämajan ruotsalaisilla upseereilla ei ehkä ollut aihetta eikä kiinnostusta pohtia uutta suomalaista kunniamerkkikulttuuria siinä määrin kuin suomalaisilla, mutta he ovat tietenkin voineet tuoda keskusteluihin länsimaista ritarikuntalaitosta koskevia huomioita.

Kaikki nämä taustatekijät huomioon ottaen on itse asiassa selvää, että Vapaudenrististä muotoutui kunniamerkki, joka luontevasti nivoutui osaksi yleiseurooppalaista kunniamerkkilaitosta mutta jossa oli selvä venäläinen erityisleima. Täsmällisemmin tätä Vapaudenristin »itäisyyttä» nimenomaan Suomen kannalta analysoitaessa voidaan nostaa esiin ainakin kolme seikkaa: luokkajako, ristityyppi ja ruusukenuha.

³⁰ *Bergroth* 1978, s. 46.

³¹ Ks. *Bergroth* 1978, s. 46–47.

³² *Roudasmaa* 1986, s. 46.

³³ Mannerheimin uran alkupuolen kunniamerkeistä ks. esim. Suomen valtiokalenteri 1919, Helsinki 1919, s. 54; Storfurstendömet Finlands Ridderskaps och Adels Kalender 1917, Helsingfors 1916, s. 379.

³⁴ Storfurstendömet 1916, s. 238.

³⁵ *Karnila* 1994, s. 133.

³⁶ Suomenmaan valtiokalenteri vuodelle 1900, Helsinki 1899, s. 85.

³⁷ Esim. Finska kadettkårens elever och tjänstemän. Supplement 1812–1921, Helsingfors 1922.

Vuonna 1802 Napoleon perusti Ludvig XIV:n aikaisen P. Ludvigin ritarikunnan kolmiluokkajakoa tarkentaen Kunnialegioonan.³⁸ Se muodostui sittemmin esikuvaksi järjestelmälle, jossa kunniamerkkien saajat nimettiin eriasteisiksi komentajiksi, upseereiksi ja ritareiksi; nimitykset jossain määrin vaihtelivat maittain. Järjestelmä levisi 1800-luvun kuluessa läntiseen Eurooppaan, mutta se ei ulottunut Venäjälle eikä täysin Preussiinkaan.³⁹ Venäjälle oli Pietari Suuri maata länsimaistaessaan tuonut kunniamerkkilaitoksen,⁴⁰ joka aikojen kuluessa kyllä sekä monipuolistui että differensioitui mutta jossa vallankumoukseen saakka säilyi muutamia vain yksiluokkaisia ritarikuntia ja jossa useampiluokkaisten – enintään neliluokkaisten – ritarikuntien merkkien saajat olivat järjestysnumeroiden mukaisia ritareita. Komentajia, upseereita tms. ei tunnettu.

Vapaudenristissä oli perustamisvaiheessa⁴¹ viisi luokkaa: ylin niistä länsimaisittain suurristi. Muut luokat oli ilmaistu vain numeroin yhdestä neljään. Numerointikäytäntö oli sama kuin Venäjällä, joskin sitä vahvisti myös maineikkaan Rautaristin esikuva suurristeinen ja kaksine numeroituine luokkineen. Vapaudenristihän toimitti myös sotakunniamerkin tehtävää, jonka osin rautainen 3. ja 4. luokka voitiin antaa sotilaille arvosta riippumatta.⁴² Näin ollen Vapaudenristi oli hyvinkin erikoislaatuinen yhdistelmä »länttä» ja »itää».

Malliltaan Vapaudenristi on yrjönristi, joka sellaisenaan on hyvin tavallinen risti-tyyppi eikä sinänsä todista vielä venäläisvaikutuksesta, olkoonkin, että risti oli poikkeuksellisen suosittu Venäjällä, sillä peräti kolme keskeistä ja paljon merkkejä jakanutta ritarikuntaa – P. Yrjö, P. Vladimir ja P. Anna – käytti sitä. Olennaista on, että yrjönristin valinta Vapaudenristiksi tapahtui ilmiselvästi venäläisten esikuvien pohjalta: jo Anette Forsén on todennut, että »Mannerheimin ja Gallen-Kallelan esikuvina Vapaudenristiin oli venäläinen Pyhän Yrjön risti».⁴³ Täsmäntäen voi sanoa, että P. Yrjö oli esikuvana nimenomaan Mannerheimille, jolla oli siihen erityisen arvostava suhde – ehkä hiukan vastaavanlainen kuin valkoiseen turkislakkiin, jonka hän vakiinnutti suomalaiseksi kenraalilakiksi.⁴⁴

Mannerheim odotti malttamattomasti maailmansodan alettua Yrjönristin saamista. Se oli hänelle »tuo pieni valkoinen risti, jolle me annamme niin suuren arvon»,⁴⁵ ja se oli risti, jonka – 4. luokan – sitten loppuvuodesta 1914 saatuaan hän tavan takaa vakuutti: »Voi kuinka minä olen onnellinen!» Sisarelleen Sophielle Mannerheim kirjoitti: »Minua olisi kiusannut – ellei täällä niin varmasti toisessa maailmassa – jos olisin kuollut ennen kuin olin saanut Yrjänän ritarikunnan pienen valkean ristin.»⁴⁶ Suoessa Mannerheim ei voinut Yrjönristiään kantaa mutta saattoi perustaa sen tilalle itselleen ja sotilailleen sitä vastaavan arvostetun urhoollisuusristin. Vapaudenristin

³⁸ *Wrede* 1946, s. 37.

³⁹ Ks. *Wrede* 1946, s. 91.

⁴⁰ Esim. *Karnila* 1994, s. 132.

⁴¹ Suomen Senaatin päätös Vapaudenmitalien ja Vapaudenristin ritarimerkkien väliaikaisista säädöksistä 4.3.1918. – Suomen Asetuskokoelma 65, Helsinki 1918.

⁴² Fil.lis. Tuukka Talvio on laajan kunniamerkkejä koskevan asiantuntemuksensa pohjalta kiinnittänyt kirjoittajan huomiota eräisiin Vapaudenristiä ja preussilaisia kunniamerkkejä koskeviin seikkoihin ja muutoinkin kommentoinut käsikirjoitusta, mistä parhaat kiitokset. – Rautarististä ks. myös *Hans Karl Geeb & Heinz Kirchner & Hermann-Wilhelm Thiemann*, *Deutsche Orden und Ehrenzeichen* (4. täyd. p.), Berlin 1985, s. 21; Forsén 1992, s. 68.

⁴³ *Forsén* 1992, s. 68.

⁴⁴ Ks. *Juhani U.E. Lehtonen*, Valkoinen turkislakki. – Suomen Museo 100, Helsinki 1994, s. 132.

⁴⁵ *Jägerskiöld* 1965, s. 224.

⁴⁶ *Jägerskiöld* 1965, s. 198.

rinnassa kannettava 2. luokka oli vieläpä upseereille annettavan Yrjönristin tapaan »pieni ja valkoinen», ja ylemmätkin luokat valkoisia.

Ruusuke liitettiin mukaan sotilasansioista myönnettävään Vapaudenristin nauhaan vasta viimeisimmässä 3.3.1918 päivätyssä suunnitelmassa: myös nauharuusuke oli vaihtoehtoisena mukana ehdotuksessa, mutta sitä ei kelpuutettu nauhaan.⁴⁷ Kysymys olisi ollut nimenomaan »läntisestä» upseeriluokkatasoisesta lisästä nauhaan, eikä se olisi kansainvälisesti katsoen soveltunut sotilasansioiden tunnuksiksi. Venäläistä käytäntöä ajatellen ruusuke sen sijaan oli leimallisesti sellainen. Hyvä esimerkki tästä oli P. Vladimirin rinnassa kannettava 4. luokka, jossa sotilaalliset ansiot erotettiin siviili-ansioista paitsi miekoin myös ruusukenuhalla⁴⁸ ja joka Mannerheimille oli annettu.

Kansankulttuurin näkökulmasta Suomen asema idän ja lännen välimaastossa ei ole aivan ainutlaatuinen, sillä myös Baltian maat ovat monessa suhteessa vastaavassa asemassa. Yllättävää ei olekaan, että myös näiden maiden ritarikuntien perustamisvaiheessa itäiset, venäläiset, vaikutteet tulevat esiin vähän samaan tapaan kuin Suomessakin. Sekä Viron Vapaudenristin, Latvian Karhuntaappajan että Liettuan Vytiksen ristin ritarikunta ottivat vuonna 1919 tai 1920 käyttöön itäisen mallin mukaisen numeroperusteisen luokkajaon. Monessa suhteessa Baltian maista keskieuropallaisimmin orientoitunut Liettua muutti Vytiksen ristin luokkajaon jo vuonna 1927 läntiseksi.⁴⁹

Läntisyys alkoi vaikuttaa pian vapaussodan jälkeen Suomessakin – nyt oli suuntauttava Pohjoismaihin ja Länsi-Eurooppaan. Kun valtionhoitaja Mannerheim päätti vapaussodan alkamisen vuosipäivänä lopettaa Vapaudenristien myöntämisen ja samanaikaisesti perustaa tilalle uuden ritarikunnan, Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan, oli tausta ja tarve kunniamerkkien myöntämiselle Vapaudenristin ritarikunnan perustamisen ajoista täysin muuttunut. Sodanajan ansiot oli palkittu, ja Mannerheim suunnitteli valtiovierailua Pohjoismaihin, missä yhteydessä kunniamerkkejä oli myönnettävä ulkomaalaisille.⁵⁰ Kansainvälinen yhteistoiminta ja diplomatia edellyttivät pidemmällä tähtäyksellä muutoinkin niitä. Itsenäinen Suomi tarvitsi tietysti myös kotimaiseen käyttöön kunniamerkkejä, jotka soveltuivat siviiliansioiden palkitsemiseen. Tätä silmällä pitäen maailmansodan jälkeen itsenäistyneet valtiot yleensäkin perustivat vapaustaisteluvaiheen jälkeen uusia ritarikuntia.⁵¹

Mannerheim ja Gallen-Kallela olivat jälleen yhteistyössä kunniamerkkien suunnittelemiseksi. Gripenbergin mukanaolosta ei ole tietoja, mutta taustalla hän lienee jälleen vaikuttanut, koskapa Mannerheim nimitti hänet uuden ritarikunnan varakansleriksi.⁵² Nyt oli selvää, että läntisessä Euroopassa vierasta vanhaa venäläistä luokkajakoja ei voinut käyttää. Tilalle otettiin länsieurooppalainen luokkajako vieläpä siinä muodossa kuin se läntisessä naapurimaassa Ruotsissa oli käytössä: suurristin komentaja, 1. ja 2. luokan komentaja sekä 1. ja 2. luokan ritari.⁵³

Ristin ulkonäköön eivät ruotsalaiset esikuvat päässeet vaikuttamaan. Gallen-Kallela oli hahmotellut uutta kunniamerkkiä jo niinkin varhaisessa vaiheessa kuin helmikuus-

⁴⁷ Bergroth 1978, s. 36.

⁴⁸ V.A. Durov, *The Orders of Russia*, Moskva 1993, s. 91–97; Maximilian Grütznér, *Handbuch der Ritter- und Verdienstorden aller Kulturstaaten der Welt*, Leipzig 1893, s. 428.

⁴⁹ Tetri 1994, s. 151–159.

⁵⁰ Wrede 1946, s. 167.

⁵¹ Boalt 1968, s. 73.

⁵² Matti Klinge, *Mannerheim ja Gallen-Kallela – suomalaista eliittihistoriaa. – Tutkimusmatkailijat, ystävät, vaikuttajat*. Gallen-Kallela & Mannerheim, [Helsinki 1992], s. 94.

⁵³ Wrede 1946, s. 169.

sa 1918 – tupakka-askin kanteen, kuten tarina kertoo.⁵⁴ Gallen-Kallelan keskeinen idea oli heraldinen ruusu, joka varhaisimmissa luonnoksissa oli hallitsevassa asemassa. Mutta sitä mukaa kuin varsinainen suunnittelutyö Mannerheimin kanssa edistyi, alkoi ruusun koko pienetä, ja se jäi lopulta Vapaudenristin ruusuakin pienemmäksi keskuskuvioksi. Välillä Gallen-Kallela yritti sijoittaa ruusuja sakaroiden väliinkin, mutta Mannerheim halusi sinne vaakunaleijonan, Forsénin sanoin »troligtvis med rysk förebild».⁵⁵ Erilaisia heraldisia koristeita on tietysti ristinsakaroiden välissä yleisesti käytetty, mutta Mannerheimin kannalta venäläiset sovellutukset olivat lähimpänä. Kysymys olikin siitä, että Mannerheim koko ajan ohjasi Valkoisen Ruusun suunnittelua venäläisten kunniamerkkien suuntaan. Vain ritarikunnan nimi jäi muistuttamaan ruusun alkuperäisestä asemasta; lisäksi Gallen-Kallelan ruusut pääsivät upseerien kauluksiin.⁵⁶

Vaikka Mannerheim oli tuntenutkin erityistä sympatiaa venäläisiä kunniamerkkejä kohtaan, kysymys ei Valkoisen Ruusun suunnittelussa ollut pelkästään tästä, vaan Mannerheim epäilemättä halusi ottaa huomioon sen kentän, johon uudet kunniamerkit sijoittuivat. Suomalainen virkamieskunta – eli mahdolliset uusien kunniamerkkien saajat – oli tottunut »annoihin» ja »stanislavkoihin» ja oppinut niitä myös arvostamaan mestarillisesti tehtyinä koruina. Täysin niiden antamasta yleisvaikutelmasta poikkeavat merkit olisivat näyttäneet oudoilta, eikä niitä kukaties olisi arvostettukaan yhtä paljon. Siksi Valkoisen Ruusun suunnittelu olikin vaikeaa: haluttiin jatkaa venäläisten kunniamerkkien esteettistä traditiota mutta tietenkin myös erottautua siitä. Etenkin venäläistyypinen koristeellisuus oli säilytettävä. Suunnittelijat tiesivät sen, minkä sosiologit myöhemmin ovat lausuneet julki: mitä koreampi ja kalliimpi kunniamerkki sitä suurempi merkitys sen saamisella.⁵⁷ Säännöstä on tietysti huomattavain poikkeuksia. Valkoinen Ruusu ei tosin ollut aitoa kultaa kuten venäläiset merkit eikä ehkä yhtä vaativaa kultasepäntöydekään mutta edusti kuitenkin samaa korumuotia ja oli alimmissa luokissaan vastaavia venäläisiä merkkejä isompi. Vertailussa se ei välttämättä hävinnyt niille. Vertailuun oli todella mahdollisuus, sillä venäläisiä kunniamerkkejä saaneita dekoroiitiin myös suomalaisilla, olkoonkin, että edellisiä ei pidetty itsenäistymisen jälkeen sopivana kantaa.⁵⁸ Muodollista estettä tälle ei ollut, olivathan tsaarinvallan aikaiset merkit maan laillisen hallitsijasuvun perustamia tai myöntämiä,⁵⁹ ja yksittäistapauksissa nauhalaatoissa käytettiin myös venäläisten kunniamerkkien nauhoja.⁶⁰ Venäläiset kunniamerkit säilyttivät virallisen asemansa mm. siten, että ne mainittiin aina Suomen valtiokalenterissa itsenäistymisen jälkeenkin niin kauan kuin merkkejä saanut oli kalenterissa mukana.

Valkoisen Ruusun värien on katsottu vahvistaneen heraldisesti Suomen sinivalkoisen lipun värejä, jotka kunniamerkkiä suunniteltaessa olivat vakiintuneet.⁶¹ Gallen-Kallela oli kuitenkin lippukiistan aikana ollut kiivas sinivalkoisen vastustaja,⁶² ja

⁵⁴ Esim. Forsén 1992, s. 68.

⁵⁵ Forsén 1992, s. 69.

⁵⁶ Roudasmaa 1986, s. 54.

⁵⁷ Boalt et al. 1971, s. 10.

⁵⁸ Jo sortovuosina alkoi suhtautuminen venäläisiin kunniamerkkeihin muuttua joissakin piireissä kielteiseksi. Wrede 1946, s. 75.

⁵⁹ Ks. Tetri 1994, s. 73, 183.

⁶⁰ Kirjoittajan hallussa on Tampereen poliisimestarina 1920- ja 1930-luvun vaihteessa toimineen G.M. Luukasen käyttämä nauhalaatta, jossa on Valkoisen Ruusun ja P. Stanislauksen nauha.

⁶¹ Matti Klinge, Suomen sinivalkoiset värit, Helsinki 1981, s. 57.

⁶² Suomen lippu kautta aikojen, Helsinki 1983, s. 441.

voisi arvella Mannerheiminkin kannattaneen ensi sijassa punakeltaista. Onkin siksi houkuttelevaa kysyä, missä määrin Valkoisen Ruusun siniseen nauhaan päätymistä helpotti se, että kunniamerkin värit lipun värien ohella tulivat jatkaneeksi arvostetun Venäjän Valkoisen Kotkan värejä. Valkoisen Kotkan ultramariininsininen nauhahan »vapautui» käytöstä vallankumouksen myötä, eikä tätä hienoa väriä ehkä haluttu jättää esim. jollekin myöhemmälle ulkomaiselle ritarikunnalle.

Venäjän vallankumous ei tietysti poistanut vain Valkoista Kotkaa vaan kaikki muutkin tsaarinvallan aikaiset kunniamerkit tyystin käytöstä – muutamat tosin jatkoivat Romanovien sukuun liitettynä jonkinlaista varjoelämää. Sen sijaan Suomesta ei venäläinen kunniamerkkiperinne hävinnyt edes venäläisillä merkeillä dekoroitujen kuoltua. Se jatkoi elämäänsä etenkin Vapaudenristissä mutta myös Valkoisessa Ruusussa, ja yrjönristin valinta Suomen Leijonan ristiksi oli sekin seurausta aiemmista ristivalinnoista.⁶³ Perifeerinen Suomi säilytti tässäkin tapauksessa sellaista perinnettä, joka keskusseudulta – tällä kertaa itäiseltä – oli jo hävinnyt olkoonkin, että osittainen katkos oli uhkaamassa presidentti Kekkonen suunnitellussa Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan antamisen rajoittamista vain ulkomaalaisiin.⁶⁴ Vastaava ilmiö kunniamerkkilaitosta sivuavan sotalaitoksen piirissä on venäläisten kenraaliadjutanttien valkoisen turkislakin säilyminen kansallistetussa muodossa suomalaisena kenraalilakkinä⁶⁵ ja Venäjän sotavärien jatkuminen Suomen lipussa⁶⁶. Lopulta näyttää käyvän niin, että pitkään vain Suomessa säilyneet kunniamerkkien venäläiset piirteet alkavat näytää aidosti suomalaisilta – ruusukenuha on nimetty arvovaltaisessa kunniamerkkiopissa vuonna 1991 »tyypillisesti suomalaiseksi».⁶⁷

⁶³ Ks. esim. *Bergroth* 1978, s. 45.

⁶⁴ *Antero Jyränki*, Kolme vuotta linnassa, Helsinki 1990, s. 40. Kysymyksessä oli tosin vain Kekkonen yksityisessä keskustelussa Jyrängin kanssa esilletuoma ajatus, johon liittyi myös aie perustaa uusi kolmi-luokkainen Itsenäisyyden ritarikunta suomalaisia varten.

⁶⁵ *Lehtonen* 1994, s. 129–136.

⁶⁶ *Klinge* 1981, s. 65; ks. myös *Pekka Leimu*, Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. Kansatieteellinen Arkisto 33, Helsinki 1985, erit. s. 240–242.

⁶⁷ *Jörg Nimmegut*, Orden Europas, Augsburg 1991, s. 148.

ZUSAMMENFASSUNG

Osten und Westen in den finnischen Ehrenzeichen

Die Ehrenzeichen können auch aus volkskundlichem Gesichtswinkel betrachtet werden, obwohl die Anzahl derartiger Untersuchungen sehr klein ist. Eine zentrale Frage in der finnischen Volkskunde ist, wie sich die westlichen und östlichen, oft russischen, Einflüsse in der Volkskultur Finnlands vermengt haben, und das ist die Fragestellung auch in diesem Artikel. Im Brennpunkt stehen die zwei ältesten finnischen Ritterorden, der Orden des Freiheitskreuzes und der Orden der Weissen Rose, die in Finnland bald nach der Erlangung der Selbständigkeit gegründet worden waren (1918 und 1919). In dieser Phase gründeten die neuen europäischen Staaten im allgemeinen Ritterorden zunächst für militärische, dann für zivile Verdienste. Besonders das Freiheitskreuz hat mehrere aus Russland entlehnte Züge: den Kreuztypus (Georgskreuz), die Klasseneinteilung (hauptsächlich Nummern), die Schleife. Die neuere Weisse Rose hat eine westliche Klasseneinteilung in ihrer schwedischen Form (Kommandeure und Ritter verschiedener Stufen), aber ihre äussere Gestalt ist russisch. Beide diese Ordenszeichen waren hauptsächlich nach den Weisungen General G. Mannerheims, des Oberbefehlshabers im Bürgerkrieg 1918 und Staatsverwesers Finnlands 1919, entworfen worden. Mannerheim hatte eine lange Karriere in der russischen Armee gemacht; die russischen Ehrenzeichen waren ihm wohl bekannt und sehr wichtig. Bei der Gestaltung der finnischen Ordenszeichen dachte er jedoch nicht nur an seine eigene Erfahrungen, sondern wahrscheinlich auch an die Erwartungen der potentiellen Träger der neuen Zeichen, die vor 1917 oft mit russischen Ehrenzeichen dekoriert oder sich sonst an die russische »Ehrenzeichenmode« gewöhnt worden waren. Obwohl die Revolution den zaristischen Orden in Russland ein Ende setzte, konnte die russische Ehrenzeichentradition in modifizierter Form in Finnland weiterleben. Das Randgebiet bewahrte auch in diesem Fall eine Tradition, die im Zentrum verschwunden ist – und allmählich hat man sogar begonnen, ursprünglich russische Züge der finnischen Ordenszeichen für typisch finnische zu halten.